

Ludwik Zabielski, K. Groniowski

"Ruch rewolucyjny 1861 roku w Królestwie Polskim. Manifestacje na prowincji", red. S. Kieniewicz, I. Miller, K. Groniowski, K. Morawska, W. Śliwowska, Wrocław - Warszawa - Kraków 1963 : [recenzja]

Rocznik Lubelski 6, 253-256

1963

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Rozdział ostatni (IV) dotyczy oporu i różnych form walki klasowej chłopów. Poza znanymi już dziś w literaturze wypadkami antyfeudalnych wystąpień wsi, na szczególną uwagę zasługuje tutaj kwestia załatwiania przez administrację skarg chłopskich i suplik, zanoszonych do Rady Ekonomicznej lub ordynata. Ta forma walki klasowej chłopów, prowadzonej przez nich szczególnie z dzierżawcami dóbr i administracją, na zbadanym terenie posiada osobliwą wymowę. Należy także nadmienić, że sposób brutalnego i okrutnego obchodzenia się funkcjonariuszy ordynackich z ludnością wiejską nie odbiegał od stosowanego w innych kategoriach dóbr i na innych terenach Rzeczypospolitej. Ujawnione liczne wypadki zbiegostwa chłopów z Ordynacji dowodzą ich ciężkiej sytuacji.

Poza bogatymi przypisami źródłowymi omawiana książka udokumentowana została licznymi pracochłonnymi tabelami statystycznymi. Wypada żałować, że w spisie treści nie dano ich zestawienia. Bardzo pożyteczna przy lekturze pracy jest mapa przedstawiająca wsie Ordynacji Zamojskiej w drugiej połowie XVIII wieku, z zaznaczeniem obiektów gospodarczych. Brak starannejszej korekty mapy spowodował, że niektóre nazwy miejscowości uległy zniekształceniu, odczuwa się brak indeksów. Umieszczenie wykazu skrótów w przypadkowym miejscu książki należy uznać za całkowicie niewłaściwe. W porównaniu z dotychczasowymi publikacjami historycznymi Wydawnictwa Lubelskiego, zarówno szata graficzna książki, jak i technika edytorska uległy daleko idącej poprawie.

Podkreślone usterki i niedociągnięcia w niczym nie mogą przysłonić rzeczywistej wartości omówionej pracy. Należałoby sobie życzyć, aby dalsze prace historyczne poświęcone tak jeszcze mało znanej przeszłości regionu lubelskiego były równie udane.

Józef Ryszard Szaflik

Ruch rewolucyjny 1861 roku w Królestwie Polskim. Manifestacje na prowincji.

Redaktorzy tomu: S. Kieniewicz, I. Miller. Do druku przygotowali: K. Groniowski, K. Morawska, W. Śliwowska. Wrocław — Warszawa — Kraków 1963. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, ss. XXXVIII + 282.

Publikacja ta jest drugim tomem¹ polskiej serii wspólnego wydawnictwa Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk i Instytutu Słowianoznawstwa Akademii Nauk ZSRR. Prace nad jego przygotowaniem podjęto już w roku 1957, pod ogólnym kierunkiem polsko-radzieckiej komisji mieszanej. Według tymczasowych ustaleń na całość wydawnictwa złoży się 15 tomów, z których 8 zostanie przygotowanych przez historyków polskich a 7 przez historyków radzieckich. W serii polskiej oprócz już wydanych ukażą się tomy obejmujące akta Komitetu Centralnego i Rządu Narodowego, polską prasę konspiracyjną z lat 1861—1864, zeznania śledcze Z. Janczewskiego, K. Majewskiego i ich towarzyszy, materiały dotyczące udziału

¹ Tom pierwszy — *Chłopi i sprawa chłopska w powstaniu styczniowym. Materiały z terenu guberni radomskiej*. Red. S. Kieniewicz i I. Kostiuszko. Do druku przygotowali: F. Bortkiewicz, Z. Stankiewicz i Cz. Włodarska. Wrocław — Warszawa — Kraków 1962.

Galicji i zaboru pruskiego w powstaniu styczniowym oraz ideologię powstania styczniowego i emigracji postyczniowej. Tomy przygotowywane w Związku Radzieckim obejmują źródła o rewolucyjnej współpracy polsko-rosyjskiej w latach 1861—1864, zeznania śledcze i zapiski Oskara Awejdego (tom wydany w 1961 roku), akta śledcze Z. Sierakowskiego, K. Kalinowskiego, J. Kozięła, B. Kołyszki i innych oraz materiały o Białorusi, Litwie i Ukrainie w latach 1856—1864. Według zapowiedzi redakcji schemat i kolejność tomów nie jest ostatecznie ustalona i w trakcie prac wydawniczych może ulec pewnym zmianom. Przygotowanie tak olbrzymiego wydawnictwa posiada duże znaczenie dla badań nad dziejami powstania styczniowego. Uzupełni ono dotychczasowe, liczne prace monograficzne dotyczące tego zagadnienia. Pozwoli na wysunięcie wniosków i ocen opartych na nowych podstawach źródłowych.

Tom źródeł „*Ruch rewolucyjny 1861 roku w Królestwie Polskim*” obejmuje materiały o ruchach patriotycznych na prowincji Królestwa Polskiego. Nie obejmuje zatem wypadków rozgrywających się jednocześnie w Warszawie oraz wystąpień chłopskich przeciw dziedzicom i pańszczyźnie.

Teksty źródłowe poprzedzone zostały przedmową* w języku polskim i rosyjskim oraz zaopatrzone w indeksy osób i nazw geograficznych wraz ze spisem rzeczy w języku polskim i rosyjskim.

Przedmowa w sposób bardzo zwięzły (str. V—XIX), lecz przejrzysty wprowadza w problematykę Królestwa Polskiego u schyłku lat pięćdziesiątych XIX wieku, uzasadnia wybór tematu i ograniczenie problematyki do ruchów w miastach na prowincji oraz omawia podstawę źródłową i zasady wydawnicze.

Na ograniczenie tematu publikacji tylko do prowincji wpłynął stan zachowania się przekazów źródłowych. Pominięto również publikowane już dokumenty dotyczące tych manifestacji. Nieuwzględnienie źródeł do wypadków 1861 roku w Warszawie, uzasadniane brakiem odpowiednich przekazów źródłowych, stanowi jednak poważną lukę w ilustracji całości zagadnienia. Rola Warszawy i jej wpływ na kształtowanie się opinii i poglądów w terenie były przecież bardzo istotne. Ofiary warszawskich manifestacji dały początek większości wystąpień społeczeństwa w terenie w postaci nabożeństw, śpiewów patriotycznych itp. Dlatego z tym większym zainteresowaniem należy oczekiwać ukazania się zapowiedzianej w przedmowie drugiej części tego tomu obejmującej materiały z zespołów akt władz centralnych w Petersburgu.

Materiał źródłowy objęty omawianym wydawnictwem pochodzi głównie z dwóch zespołów archiwalnych, tj. 1) akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Chodzi tu głównie o serię siedmiu tomów, zawierających korespondencję o wypadkach 1861 roku pomiędzy Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych a gubernatorami i innymi urzędnikami. 2) akt Rządu Gubernialnego Lubelskiego, znajdujących się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Z tego zespołu wykorzystano zasadniczo 4 woluminy (sygn. taj. 15 i 16 oraz adm. 1122 i 1123). Nieliczne dokumenty wydobyto z akt magistratu w Płocku i Sandomierzu oraz z akt Konsystorza Arcybiskupiego w Warszawie.

Jak wynika z powyższego przedstawienia bazy źródłowej, materiał zgromadzony w omawianym tomie jest na ogół jednolity pod względem pochodzenia. Jest to przeważnie korespondencja między burmistrzami miast a naczelnikami powiatów i gubernatorami oraz między gubernatorami i Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych. Do wyjątków należą ulotki i odezwy do społeczeństwa wydawane przez tajne stowarzyszenia (np. dok. nr 25).

Pierwszy dokument w wydawnictwie nosi datę 4/16 stycznia 1861, ostatni 31 grudnia (12 stycznia, 1862 roku). Jednak za datę zamykającą tom należy uważać 14 październik 1861 roku (wprowadzenie stanu wojennego w Królestwie Polskim). Ogółem w tomie znajduje się 210 dokumentów i 102 rejestry ułożone w porządku chronologicznym bez względu na treść i proveniencję.

Oprócz publikowanych w całości dokumentów wydawcy zastosowali formę rejestru. Wydaje się, że jest to w zasadzie słuszne i pożyteczne jako sygnalizowanie jakiegoś faktu. Pozwala na prawie pełne zarejestrowanie zdarzeń objętych tomem bez specjalnego powiększania jego objętości. Zastosowanie jednak takiej formy nie zwalnia badacza od obowiązku sięgnięcia do oryginału dokumentu przechowywanego w archiwum.

W ten sposób został ujęty materiał dotyczący manifestacji patriotycznych na terenie Królestwa Polskiego. Większość dokumentów (155 na 312) dotyczy wydarzeń rozgrywających się na terenie gubernii lubelskiej (w granicach z lat 1845—1866). Najwięcej dokumentów pochodzi z kwietnia, bo aż 87 (nr. 39—125). Z tego 27 odnosi się do wydarzeń w Lubelskiem. Ten układ materiałów, pochodzących z dwóch zespołów, świadczy o bardzo dużym udziale społeczeństwa miejskiego Lubelszczyzny w ruchu rewolucyjnym 1861 roku. Dlatego też opublikowanie takiej liczby źródeł, a tym samym udostępnienie ich szerokim rzeszom historyków — regionalistów stanowi pierwszoplanową pomoc dla zainteresowanych zagadnieniem ruchów społeczno-politycznych w XIX wieku. Tom ten, łącznie z wydanymi poprzednio pracami monograficznymi traktującymi o manifestacjach przedpowstaniowych w Lubelskiem², przyczyni się niewątpliwie do lepszego poznania tego okresu.

Omawiając lubliniana zawarte w tej publikacji należy zauważyć, że wiele ciekawego materiału odnośnie pierwszych wystąpień młodzieży gimnazjalnej w Lublinie można znaleźć również w aktach Gimnazjum Wojewódzkiego Lubelskiego przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Na szczególną uwagę zasługuje tu korespondencja dyrektora gimnazjum z gubernatorem lubelskim i prezydentem miasta Lublina o atmosferze panującej wśród uczniów gimnazjum lubelskiego³. Jest tu również zamieszczony wykaz uczniów wydalonych z gimnazjum za udział w manifestacjach⁴. Materiały zawarte w tym zespole nie znalazły się w wydawnictwie poświęconym manifestacjom 1861 roku.

Wydawcy bardzo wiernie przekazali czytelnikowi poszczególne dokumenty. Zgodnie z zasadami wydawniczymi dokumenty publikowane są w języku oryginału. Zarówno przy dokumentach w języku polskim, jak i rosyjskim zastosowano obecnie obowiązujące zasady pisowni. Pod każdym dokumentem, zaopatrzonym oddzielnym numerem, po notce bibliograficznej umieszczono informację o adnotacjach kancelaryjnych i podpisach. Wszelkie poprawki, podkreślenia i inne uwagi poczynione na dokumencie przez urzędników zostały omówione w przypisach tekstowych. Przypisom rzeczowym nadano formę zwięzłych i przejrzystych informacji. W wielu wypadkach przy dokumentach odnoszących się do tego samego zagadnienia a umieszczonych w różnych miejscach, ze względu na chronologiczny

² Jan Riabinin *Lublin i Lubelskie w przededniu powstania styczniowego*. Lublin 1925; Bender *Ludność miejska Lubelskiego w akcji przedpowstaniowej w latach 1861—1862*. Lublin 1961; R. Bender. *Pierwsze wystąpienia patriotyczne młodzieży lubelskiej 1861 r.* „Rocznik Lubelski” T. IV, Lublin 1961.

³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie, Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie, sygn. 426.

⁴ WAPL, GWL, sygn. 467.

układ materiału, zastosowano odsyłacze. Bardzo często spotyka się również przypisy informujące o obiegu akt i całości korespondencji dotyczącej danej sprawy.

Dużą pomoc przy korzystaniu z materiałów zawartych w publikacji stanowi indeks osób i nazw geograficznych. Nazwy miejscowości podane są w obecnie obowiązującym brzmieniu. Spotyka się jednak nieliczne, co prawda, błędnie podane nazwy miejscowości. Między innymi w skorowidzu miejscowości i w tekście dokumentu (nr 94) użyto nazwy Rodecznica, poprawne brzmienie Radecznica. Te same uwagi można odnieść również i do innych nazw, np. Łuszków, a nie Łużków, Mołodiatycze, a nie Mołodziatycze, Nieledew, a nie Neledew itp. Można też mieć pewne zastrzeżenia do niektórych informacji podanych w notkach biograficznych. Dla przykładu weźmy hasło „Grothus Witold, właściciel dóbr Dekanów w pow. hrubieszowskim”. Chodzi tu o Dziekanów w pow. hrubieszowskim, którego właścicielem nie mógł być Grothus, ponieważ Dziekanów wchodził w skład Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego Fundacji Staszica. Inny przykład to „Gregorowicz Kazimierz (1833—1889), sędzia w Lublinie —”. Kazimierz Gregorowicz był adwokatem (patronem Trybunału Cywilnego Lubelskiego), a nie sędzią. Ponadto w świetle dostępnych źródeł archiwalnych⁵ błędne jest przyjęcie roku 1833 za rok urodzenia G. Gregorowicza. Sam bowiem Gregorowicz w roku 1861 w czasie wyborów do Rady Miejskiej w Lublinie podaje, że ma lat czterdzieści. Opierając się na tym oraz na zmianie w zeznaniach Oskara Awejdego⁶ można ustalić rok urodzenia Gregorowicza na 1821, co bardziej odpowiada rzeczywistości niż data podana w słowniku biograficznym.

Nie można pogodzić się również z pewnymi ustaleniami zawartymi w przedmowie. Podano między innymi na str. VIII „Całe Królestwo już łącznie z Warszawą w 1860 r. posiadało 8 gimnazjów —”. Oznacza to, że w kilku tylko punktach poza stolicą (Piotrków, Kalisz, Radom, Kielce, Płock, Augustów) istniały szkoły średnie —”. Oprócz wymienionych miejscowości gimnazjum posiadał również Lublin. W Warszawie były dwa gimnazja (filologiczne i realne). A więc ogółem w Królestwie Polskim było w roku 1860 dziewięć gimnazjów, z tym że gimnazjum gubernialne dla guberni augustowskiej mieściło się w Suwałkach, a nie w Augustowie.

Usterki jakie można spotkać w przedmowie oraz w indeksach są jednak drobnymi uchybieniami w zestawieniu z dokładnością i rzetelnością opracowania omawianego tomu i nie mogą pomniejszyć przydatności i znaczenia tej publikacji.

Ludwik Zabielski

⁵ WAPL Magistrat miasta Lublina, sygn. 24.

⁶ *Zeznania śledcze i zapiski o powstaniu styczniowym Oskara Awejde*. Red. Kieniewicz i I. Millera. Moskwa 1961, s. 129.

Bogusław Leśnodorski, Władysław Sobociński, Jakub Sawicki **Studia z dziejów Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego.**

Uniwersytet Warszawski. Warszawa 1963, ss. 223, nlb. 3.

Omawiana książka składa się z trzech studiów napisanych przez trzech profesorów historii prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Były one podstawą referatów